

Forgách Simon „Áfium”-kiadása

A török áfium ellen való orvosság Zrínyi Miklós legismertebb prózai műve, A valószínűleg 1663-ban keletkezett¹ Áfium negyven éven át kéziratban terjedt, s ez volt az első Zrínyi-traktátus, amely 1705-ben nyomtatásban is megjelent. Népszerűségére jellemző, hogy erről az első nyomtatott kiadásról is több másolat készült,² 1790-ben pedig ismételten kiadták.³ Amikor huszonhét év múlva, 1817-ben Kazinczy Ferenc végre megjelentette Zrínyi Minden munkájának új kiadását, az eposz és a lírai versek függelékeként az Áfiumot is lenyomtatta. Kazinczy majd csak 1821-ben szerzett tudomást Zrínyi többi prózai munkájáról, példáját azonban később is sokszor követték: az Áfium az új kiadásokban rendre csatlakozott Zrínyi verseihez.⁴

Az Áfium gazdag utóéletének XVII—XVIII. századi szakaszában a kiáltvány olvasói koruk olyan nagy kérdéseire kaptak választ, mint a török veszély, az idegen segítség kilitástalansága, a nemesi tunyaság, a magyar hadviselés-mód hibái, egy új hadsereg szükségessége. Az Áfium történetzsemlélete, programja és rendületlen erkölcsisége azonban túlmutat „a magyar romlásának seculumján”! Zrínyi „őrálló, vigyázó” szavai mindenkori „megmaradásunk” prófétikus parancsolatait rögzítik gyújtó pátosszal, emelkedett, nemes retorikával, aforisztikus, szállóige-tömörséggel:

„Ne bánts a magyart! — Imé kiáltok, imé üvöltök: hallj meg engem, élő magyar, ihon a veszedelem, ihon az emésztő tűz! — Mert én nem látok egy szomszédot is, sem egy idegen nemzetet is, aki a mi kedvünkért örömet szerencséltesse a maga békességes voltát a mi veszedelmünkkel! — Meg is duplázom kiáltásomat: Fegyver, fegyver, fegyver, fegyver kívántatik és jó vitézi resolutio! — Elfussunk? Nincs hová, sohun másutt

¹ 1663-ra R. VÁRKONYI Ágnes teszi a kelteztést. Vö. *Kritika és emlékezet (Vázlat Rákóczi államának Thököly-képeiről)*. Sajtó alatt levő kézirat, amelyet a szerző szívességéből használtattam. Érveinek részletes kifejtése a *Magyarország története* III. kötetébe írt politikatörténeti fejezetben. Ez is sajtó alatt.

² Az Áfium (és a prózai művek) másolatairól NÉGYESY László: *Zrínyi prózai munkáinak új kiadása*. Budapesti Szemle, 1920. 182. köt. 15—21. (Vö. még *Gróf Zrínyi Miklós Prózai munkái*. Kiad. MARKÓ Árpád. Bp. 1939. 50—54.) Négyesy a prózai művek majdnem teljesen nyomdakész kritikai kiadását is elkészítette (megtalálható az MTA Könyvtára Kézirattárában: Ms 717/d-f-g-h); egyetemi Zrínyi-szemináriumom hallgatóival a Zrínyi Kiadó megbízásából most rendezzük sajtó alá.

³ Marosvásárhely, 1790. Kiad. ZILAI (nem Zilahi!) Sámuel (1753—1800) kollégiumi professzor. Négyesy szerint (*I. m.* 18) „az 1705-iki kiadásnak elég hű lenyomata, más forrása láthatólag nem volt, ezért szövegkritikai értéke nincs. Legfőbb különbsége az, hogy a latin idézeteket magyar fordításban is adja, mindjárt az eredeti után a szövegbe iktatva”.

⁴ Vö. Markó Á. id. Zrínyi-kiad. 51, 45—46.

Magyarországot meg nem találjuk... *Hic vobis vel vincendum vel moriendum est!* — Én nem hízelkedhetem, édes nemzetem, tenéked, hogy hazugsággal dicsérjelek... , hanem ím megmondom magadnak fogyatkozásodat, olyan szívvel és szándékkal, hogy megismervéen magad is, vedd ki ezt a mocskot lelkedből, reformáld vétkeidet, öltözzél igazságban, övedzzél erősséggel! — Csak jobbítsuk meg magunkat, szabjunk más rendet dolgainknak, tegyük régi helyére és méltóságára militarem disciplinam: *egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók!* — Hagyjunk békét egy sokáig a pompának... , reformáljuk magunkat elsőben, kik elei vagyunk az országnak, azután az alattunkvalókat!"⁵

Zrínyi kíméletlen önkritikája és féltő, szerelmes hazafisága nemzeti önismere-tünk és öntudatunk történetének nem kevésbé örökérvényű kifejeződése, mint Kölcsey *Himnusza*, Vörösmarty *Szózata* — és folytathatnánk a felsorolást Petőfi, Ady, József Attila idevágó műveivel. De maradjunk csak Vörösmarty-nál. A *Szózat* „élet és halál, jobb kor vagy elbukás végletei között hányódó líraisága”, közösségi érvényű, mozgósító retorikája, intonálásának „eltöltött költői akarata”⁶ egyenesen az *Afiumból* szárnyal fel.

Mert hogyan ír Zrínyi?

„Avagy azért magyarok... oltalmazzuk meg magunkat, avagy vitézül haljunk meg mindnyájan, mert non datur aliud medium [nincs más közbülső út]. Elfussunk? Nincs hová, sohun másutt Magyarországot meg nem találjuk, senki a maga országából barátságunkért ki nem mégyen, hogy minket helyheztesen belé: az mi nemes szabadságunk az ég alatt sohun nincs, hanem Pannoniában. *Hic vobis vel vincendum vel moriendum est* [Itt győznötök vagy halnotok kell].”

És hogyan követi, folytatja Vörösmarty?

Hazádnak rendületlenül
Légy híve, ó magyar;
Bőlesőd az s majdan sírod is,
Mely ápol, s eltakar.

A nagy világon e kívül
Nincsen számodra hely;
Áldjon vagy verjen sors keze:
Itt élned, halnod kell.

A *Szózat* „az indító ihletet mindig leghívebben kifejező intonálás után idézi a hősi magyar múltat: Árpád honfoglaló, Hunyadi honvédő s Rákóczi tiltott nevét kerülve, a kuruckor szabadságharcát” — állapítja meg Tóth Dezső, a költő monográfusa.⁸ Iktassuk be e nevek közé, Rákóczi „tiltott neve” elé az *Afium*-allúzióval rejtetten jelen levő Zrínyiét is, akit Vörösmarty versben is megidézett, s akinek *Afiumát* Kazinczy kiadásából ismerhette.⁹

⁵ A mondatok némileg önkényes tagolásával és felkiáltójelezésével a megszólalás agitatív hevületét, a dőlt betűs kiemelésekkel a szállóigékként rögzült, máig élő alakzatokat jelzem. Vö. Békés István: *Napjaink szállóigéi*. 2. jav., bőv. kiad. II. köt. Bp. 1977. 700—710.

⁶ Az idézett szavak Tóth Dezső monográfiájából valók: *Vörösmarty Mihály*. 2., módosított kiad. Bp. 1974. 223, 227.

⁷ Négyesy a prózai művek említett kritikai kiadásának kéziratában (Ms 717/d 39a) megjegyzi, hogy „Liviusnál mondja Hannibál az Alpeseken átkelt katonáinak: *Hic vincendum, aut moriendum, milites, est...* (XXI, 43).”

⁸ Tóth Dezső: *I. m.* 227.

⁹ Kazinczy Zrínyi-kiadásának Vörösmarty könyvtárából származó példánya az MTA Könyvtárában: 540. 022.

Az *Afium* — Szózat összefüggés felismerésének nemcsak filológiai, de mara-
dandó művészi dokumentuma is van: Kodály Zoltán *Zrínyi szózata* című
kórusműve. Kodály Zrínyi *Afiumát* tekinti a hadvezér-költő „szózatának”, s
az *Afium* legjellemzőbb részeit megzenésítve a „Hic vobis vel vincendum vel
moriendum est” latin idézetet a *Szózat* dallamának néhány ütemével adta
vissza.¹⁰

„A magyar romlásának seculumja”-ként Zrínyi a maga XVII. századát
jellemzte. De rászabható a „romlás” a *Szózat* századára is. Babits írja, hogy
„A *Szózat* századának elején Világos áll, a végén Trianon... Az idők... hozzá-
sötétedtek a sötét költeményhez... A *Szózat* százéves korában aktuálisabb,
mint újkorában volt.”¹¹ — És aktuális lett az *Afium* is! „1920-ban adta ki a
Spolarich-család öt tagja, ősapjuknak Spolarich Mártonnak — a szigetvári
hős, gróf Zrínyi Miklós titkárának — emlékezetére, a marosvásárhelyi 1790-ik
kiadás után” — jegyzi meg Markó Árpád. A Zrínyi-kultusz e szép gesztusnak
tűnő eseményéhez azonban mindjárt hozzáfűzi, hogy ez a hasonmás kiadás
„Magyarország Kormányzójának ajánlva... készült, csupán abból a célból,
hogy Zrínyi lelkes szavaival is ébressze a világháborút követő forradalmakban
sokat szenvedett magyar nemzet öntudatát”.¹²

Az *Afium*nak 1920-ban Zrínyi saját osztályát sem kímélő kritikus nemzeti
önvizsgálata kölcsönözhetett volna aktualitást, s nem az irredentizmus, aminek
jegyében ekkor tájt a *Szigeti veszedelem* vulgarizáló magyarázatára is kísérletet
tett a hivatalos értelmezés.¹³

A török *afium* ellen való orvosság alább vizsgálandó 1705. évi kiadása nemzeti
történelmünk fényes pillanatában: a Rákóczi-szabadságharc kellős közepén
hagyta el a nyomdát. Forgách Simon kuruc tábornok bocsátotta sajtó alá, s
Magyarország és Erdély fejedelmének, a Zrínyiek „dicsőséges véréből” szár-
mazó II. Rákóczi Ferencnek dedikálta.

* * *

Forgách Simon (1669 —1730) sok tekintetben még ma is titokzatos szereplője
a Rákóczi-szabadságharcnak. Esze Tamás, a korszak kiváló kutatója „a kuruc
gondolathoz való viszonyát” így jellemzi:

„Nagy meglepetés volt idehaza is, Bécsben is, mikor császári tábornok létére, a kuru-
cokkal való sűrű csatározás után, váratlanul átment Rákóczi táborába. Titkot sejtettek
pálfordulása mögött. A titokra teljesen csak a felkelés bukása után derült világosság, a
bujdosásban valotta meg a fejedelemnek, hogy József, az ifjabb király küldötte át a
felkelő magyarok megnyerésére... Miért hallgatott fontos küldetéséről? Kortársai bő-
beszédű embernek ismerték, ha ivott, nem tudott titkot tartani. Nem sokáig szolgálta a
kurucokat, egy súlyos következményekkel járó mulasztása miatt Rákóczi elfogatta, s
csak a felkelés vége felé bocsátotta szabadon. Sorsa megint csodálkozást keltett: nem

¹⁰ Vö. KOROMPAY Bertalan: *A Szózat eszmevilágához*. It. 1958. 439. (Korompay
érdekes Zrínyi—Vörösmarty—Széchenyi párhuzamokat is hoz. Elképzelhető azonban,
hogy mindhárman Liviust is idézik. Vö. még *Vörösmarty Mihály Összes művei*.
Szerk. HORVÁTH Károly és TÓTH Dezső. II. köt. *Kisebb költemények (1827—1839)*. Kiad.
HORVÁTH Károly. Bp. 1960. 618.)

¹¹ BABITS Mihály: *A Szózat ünnepére* (1936). = *Esszék, tanulmányok*. Kiad. BELA
György. II. köt. Bp. 1978. 513.

¹² Markó A. id. Zrínyi-kiad. 46.

¹³ Vö. KLANICZAY Tibor: *Zrínyi Miklós*. 2., átdolg. kiad. Bp. 1964. 812—813.

élhetett a szatmári béke nyújtotta közbocsánattal, követte Rákóczit a számkivetésbe, A kegyelemből való kirekesztése, utána két évtizedes bujdosása majdnem olyan titokzatos, mint rejtélyes hallgatása.”¹⁴

Thaly Kálmán életrajzi összefoglalása szerint az „előkelő műveltségű, igen szellemes” Forgách a trónörökös I. József tanuló- és játszópajtásaként Bécsben kezdte karrierjét; „németül tökéletesen beszélt, a kurucokat szidta, sőt 1704 elején még a magyar öltönyt is levetvén német egyenruhába bújt s bajuszát leborotváltatá”. Azért kényszerült erre, mert „az németek magyar ruhában” kurucnak nézték, s kétszer is rálóttek. „Levágott szép, aranyszínű bajuszát Simon úr emlékül eltevé egy piros tokba”, amelyre latin disztichont rögtönzött.¹⁵

Thaly szorgos adatgyűjtését és Esze Tamás színes Forgách-portréját Köpeczi Béla és R. Várkonyi Ágnes számos összefüggéssel egészíti ki. Forráskiadványuk, a *Rákóczi tükör* tömör pályaképet és találó jellemrajzot nyújt Forgách Simonról:

„Rákóczi, bízva Forgách valóban kiemelkedő katonai képzettségében, tábornoknak, majd altábornagynak nevezte ki, s a szabadságharc stratégiailag fontos hadműveleteit bízta rá. Ám Forgách katonai tevékenysége a kudarcok sorozata: Koroncónál Heister császári generális megsemmisíti hadseregét, 1705-ben az erdélyi hadműveleteket irányítja, a szibói csatavesztésért részben ő a felelős, miatta kerül vissza a császáriak kezére Esztergom vára. Ugyanakkor a kuruc hadsereg regularizálását jogosan és hozzáértően szorgalmazza, 1705-ben a szécsényi országgyűlés bevalasztja a szenátusba. 1706 végén Rákóczi elfogatta, és hadbírósná ítélet nélkül a krasznahorkai, majd a szepesi, végül a munkácsi várban tartotta fogva. Mikor fogságából a szabadságharc végén kiszabadult, követte a bujdosókat. Lengyelországban telepedett le, járt Rodostóban... Miután sikertelenül folyamodott többször amnesztiáért, a lengyelországi Visnyevében halt meg... Valójában ki volt: József király megbízottja vagy Rákóczi híve? A szabadságharc meggyőződéses harcosa vagy kétkulacos politikus? Májig sincs kellően tisztázva. Nem tudjuk, milyen indítékokból állt Rákóczihoz. A kuruc táborban gyanakodva fogadták. Bercesnyivel unokatestvérek voltak, de gyűlöltek egymást; a főgenerális Forgáchot árulónak tartotta, Forgách viszont őt tekintette Rákóczi rossz szellemének.”¹⁶

Az utókor haló porában sem volt kegyelmes Forgách Simonhoz. Amikor a század elején a kuruc bujdosók hamvaival együtt az ő földi maradványait is haza akarták hozni, a visnyevégi karmelita templom kriptájában nyugvó koporsóját kirabolva, csontjait elkeverve, összedobálva találták.¹⁷

Thaly száz évvel ezelőtti tanulmánya után a literátor Forgách műveit is ideje volna elemzön szemügyre venni. A nagy tudású katona az irodalomhoz, hadtudományhoz hivatásszerűen is vonzódott, katonai traktátusokat, elmélkedéseket és imádságokat írt, emlékiratot, röpiratot szerkesztett, fiának erkölcsi intelmeket hagyott hátra; könyvtára feltehetően töredékes jegyzékében

¹⁴ ESZE Tamás: *Akolozsvári nyomda II. Rákóczi Ferenc szolgálatában*. Magyar Könyvszemle, 1955. 282–283.

¹⁵ THALY Kálmán: *Ghymesi gróf Forgách Simon mint író*. Századok, 1882. 529–530.

¹⁶ *Rákóczi tükör. Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról*. Kiad. Köpeczi Béla és R. VÁRKONYI Ágnes. II. köt. Bp. 1973. 481–482. R. Várkonyi Ágnes újabb tanulmánya szerint (*Rendhagyó országgyűlés Szécsényben 1705. = Tanulmányok Szécsény múltjából* 1. Szécsény, 1978. 9–42.) Forgách a Rákóczi-szabadságharc egyik legjelentősebb politikusi csoportjához, a központi hatalom megerősítését szorgalmazó párthoz tartozott.

¹⁷ VÖ. VÁRADI STERNBERG János: *Forgách Simon kuruc tábornagy emlékiratai*. Századok, 1968. 1039–1040.

francia szótárra lelünk, börtönébe is Szenci Molnár dictionariumát kéri feleségétől.¹⁸

Zrínyi Miklós iránti érdeklődése egész pályáját végigkíséri. Hadtudományi műveiben Zrínyi követőjének mutatkozik, s Thaly úgy tudja — bár erre vonatkozóan pontos forrást nem idéz —, különösen a *Vitéz hadnagy* és az *Áfium* állott közel hozzá: e Zrínyi-műveket „annyira megszereté, hogy sajátkezűleg lemásolván, a tarsolyában hordozta, hogy még a táborozásban is úgy forgathassa, mint valami bibliát”.¹⁹ Thaly Kálmántól származik az a híradás is, hogy az *Áfium*

„Forgách Simon tulajdon kezével írott és sajátját képezett régibb példánya napjainkig épségben fönmaradt, eredeti, aranyozott bőrkötésben a gróf unokájánál: az 1849-iki vértanú b. Jeszenák János özvegye, született gr. Forgách Aloyzánál Pozsonyban, ki e becses ereklyét méltó kegyelettel őrizi. Nem volna érdek nélküli ezt, mint Zrínyi tárgyal munkájának legrégebb példányát, a nyomtatott kiadással gondosan összehasonlítani, s a netán fölmerülő hézagokat vagy eltéréseket belőle kipótolni.”²⁰

Thaly fenti sorait idézve Esze Tamás joggal fejezte ki rosszsallását, hogy Zrínyi prózai munkáinak kiadói: Rónai Horváth Jenő (1891) és Markó Árpád (1939) „nem keresték az *Áfium* e fontos kéziratát”.²¹

Ők valóban nem keresték, de kereste és majdnem a nyomára bukkant Négyesy László! A prózai művek kritikai kiadásáról értekezve már 1920-ban azt tehette hozzá Thaly közléséhez, hogy értesülése szerint „e példány hagyatéki b. Vay Dénesnének, a vértanú unokájának jutott, de a könyvet 1914. júl. elején a báróné pozsonyi lakásán nem találták. A háború közbejötté egyelőre megakadályozta e kézirat felkutatását”.²² A kéziratok kritikai kiadás jegyzetanyagában azzal a kiegészítéssel szolgál, hogy „Dr. Kumlik Emil pozsonyi városi könyvtáros úrnak 1914. jún. 2-án kelt szíves értesítése szerint Dach János pozsonyi tanár... néhány évvel ezelőtt látta a kéziratot a báróné birtokában; a könyv a bárónénak az év nagy részében elzárt pozsonyi lakásán van.”²³

Négyesy hagyatékában megtalálhatók ama levelek is, amelyeket Kumlik Emil és Dach János írt a Forgách-féle *Áfium*-kézirat ügyében.²⁴ Négyesy jegyzeteihez képest némi további fogódzót Dach János levele nyújt, eszerint „Meglehet, hogy a boldogult Eszterházy János gróf elvitte magával Újlakra” a kéziratot, „s ott lesz valahol”. Dach tanár készült „meginterpellálni” Eszterházy Gyula grófot is, tájékozódásának eredményéről azonban nincs tudomásunk. A pozsonyi nyomokon elindulva magam is hiába kerestem Forgách *Áfium*-másolatát,²⁵ de ha nem enyészett el az idők során, nem lehetetlen, hogy még előkerül.

¹⁸ THALY Kálmán id. összefoglalása nyomán: 535—626. Vö. még *A magyar irodalom története 1772-ig*. Szerk. KLANICZAY Tibor. Bp. 1964. 365—366.

¹⁹ THALY Kálmán: *I. m.* 530—531.

²⁰ *Uo.* 535.

²¹ ESZE Tamás: *I. m.* 283.

²² NÉGYESY László: *I. m.* 20.

²³ MTA Könyvtára Kézirattára, Ms 717/d 9a.

²⁴ *Uo.* Ms 715/n: Kumlik Emil Négyesyhez (Pozsony, 1914. jún. 2.), Ms 715/m: Dach János Kumlik Emilhez (Pozsony, 1914. júl. 6.), Kumlik Emil Négyesyhez (Pozsony, 1914. aug. 4.).

²⁵ Imrich KOTVAN *Rukopisy Universitnej Knížnice v Bratislave (Codices Manuscripti Bibliothecae Universitatis Bratislavenensis)* című katalógusában (Bratislava, 1970) semmi nyoma. Kumlik és Dach leveleit a pozsonyi *Irodalmi Szemlében* is közreadtam (1981. 652—653), e híradástól remélve újabb információkat.

Forgách Simon 1705. évi kiadásából szerencsére annál több példány megmaradt.²⁶ Forgách tábornagy csinos kis zsebkönyvet szerkesztett a kéziratból: az *Áfium* szövegét a fejedelemhez szóló dedikáció és a *Fegyvert s bator szivet*... kezdetű ének fogja keretbe. Az ajánlás két okkal magyarázza, miért nem jelent meg az *Áfium* eddig. A Zrínyiek családja kihalván „nem volt azt kinek dedikálni” (értsd: nem volt, aki dedikálja valakinek); de szükség sem volt rá, mert idegen ortalom alá került, s „oly nyomorult sorsra jutott a szegény árva magyar nemzet, hogy senki a hadakozásról, annak módjáról és hadi disciplináról nem is gondolkodhatott”. De most már „van... kinek dedikálni ezen vitézségre való jó tanácsú munkát”, s Rákóczi az, aki által „a másik ok is... felszabadult”, mert „a nagyméltóságú bánnak vére lévén... igyekszik a jó militaris disciplinát béhozni, sőt parancsolja és parancsoltatja máris”. Az ajánlás az okok kifejtése után a nyakunkon ülő „német nemzet” és a szabadságáért fegyverre kelt magyarság, illetve a két hadsereg összehasonlításával folytatódik. Forgách a kor értekező stílusának megfelelően itt különösen sok latin szót, fordulatot használ, ugyanakkor ez a rész szól leginkább a közrendű olvasóhoz is. Szinte toborzó-szöveg ez a betét: ugyanúgy csúfolja, gúnyolja a németeket, dicséri a

²⁶ Hadd hívjam fel a figyelmet a nyomtatvány egyik értékes másolatára. A British Musumban C. 57. d. 50. szám alatt őrzött *Adriai tengernek Syrenaia* (Bécs, 1651) függeléke Forgách *Áfium*-kiadásának kéziratosa másolata, megtoldva egy Zrínyiről szóló latin nyelvű feljegyzéssel (*Vita Authoris*). Mikrofilmje az MTA Könyvtárának Mikrofilmtárában: A 16/III. A Londonba került *Syrena*-kötet alighanem első példája a versek és az *Áfium* együttes szerepeltetésének. A *Vita authoris* tárgyi tévedései ellenére is értékes dokumentuma Zrínyi utóéletének. Kulcsár Péter fordításában közöljük:

„Zrínyi Miklós annak a nagy hősnék volt az unokája, aki Szigetnél esett el; mily nagy volt a hadművészetben, ökölél is, irással is bizonyította, mert 1651-ben Bécsben kiadta dédapja haditetteit, aztán *Ne bánisd* címen megírta ezt a könyvecskét arról, hogy miképpen kell az ellenséget a hazától elűzni, ezt Forgách Simon hozta napvilágra 1705-ben. Jelmondata volt: *Senki sem támad bosszulatlan*, és ennyire esküdt ellensége volt a törököknek,

Ámde amikor már nem tűrhette Montecuccoli irigységét, elhatározta, hogy elhagyja a tábornok és otthon él derék tettei édes emlékeivel, miközben azonban vadászattal mulatta magát, a Bakony-erdőben egy vadkan dőfése szétmargangolta 1664-ben. És őt [!], aki odahaza oly jelentékeny volt, a külföldiek rendkívüli tetszését is elnyerte. Mert VII. Sándor tulajdon képmásával, V. Fülöp spanyol király aranygyapjával, Lajos, a franciák királya, Franciaország pair-je, a bajor és wittenbergi fejedelem atya címmel, Bourbon bíboros pedig évjáraddal tisztelte meg őt. Maguk a külfölde egyetemek is kitüntetését tanúsították. Mégpedig a würzburgi ezt az emlékművet állította neki: *Zrínyi Miklós van itt, aki bárhová irányította lépteit, szívében bátorságot, nevében győzelmet, kezében villámot, arcán jenséget, elhatározásaiban bölcsességet, fegyvereiben szerencsét hordozott körül, az érény kísérfője, a Szerencse hadvezére, mindig ez volt a társa, ez volt a vezetője, most elhagyta ezt, nehogy vakot kövessen. Korunk e leghatalmasabb hőst egy hitvány vadkan terítette le, így a halandó dolgokban Isten [!], hogy megmutassa, nagyobb a legnagyobbán.*

Fia, Ádám, Zalánkeménél halt meg. Péter, mert a megtagadott károlyvárosi kapitányság miatt fellázadt, 1671-ben Bécsújhelyen lefejeztetett. Ennek fia, Péter, a tiroli meg a gráci várban töltött 24 esztendei raboskodás után sorvadtt el. Amannak anyja Frangepán Katalin volt. Nővére pedig, Ilona, először Rákóczi, aztán Thököly felesége, ugyanabban az évben, 1703-ban múlt ki egész családjával együtt Nikomédiában, melyben bátyja; származását a régi római Sulpiciusoktól vezette le.”

R. Várkonyi Ágnes volt szíves közölni vélem azokat a bejegyzéseket, amelyek Forgách *Áfium*-kiadásának a kolozsvári Egyetemi Könyvtár BMV 10585 számú példányában található, s a könyv népszerűségét bizonyítják: „Igen jó nemzeti és hazai magyar könyv”; „Salamon Alajos tulajdona”; „engettem egy kevéssé: Mts Tompos Péter úrnak 1746 29 Ápr.”; „Nemzetes Kovács Tamásnak meg küldöttem meg a két könyvet kegyelmed szolgálja Tompos Péter 1797 16 nov.”

kurucokat, mint a híres toborzóének, a *Csinom Palkó*,²⁷ Forgách végezetül személyes hangra vált: ő, aki gyermekségétől fogva „a disciplinaris hadakban nevelkedett”, tudva tudja Rákóczi „szent igyekezetit a militaris disciplinához”, s kéri, hogy szoktassa el „ezen mi magyar nemzetünket a pogány módra szokott hadakozástól”, s „a hadi jó rend és disciplina” helyreállításával szabadítsa meg „az idegen nemzet igájától”.

Az *Áfium*-kiadás függelékeként közreadott latin epigramma és a *Fegyvert s bátor szívet*... kezdetű ének még alaposabb vizsgálatra vár. Szerzőjét és keletkezésének dátumát nem ismerjük, Klaniczay Tibor szerint az *Áfium* hatását tükröző verset a röpirat „valamilyik másolatának tulajdonosa” írhatta.²⁸ A *Fegyvert s bátor szívet*... érdekes jellegzetessége, hogy egyrészt valóban Zrínyi költői terminológiáját követi:

Virtus még közülünk szintén ki nem szakadt,
Noha sok muszurmány bátorságra fakadt,
Sokszor magyar miatt török hold megapadt,
Most is éles kardunk hüvelyben nem ragadt.

De van egy finomabb, csiszoltabb, modorosabb, feltétlenül későbbi évtizedekre valló stílusrétege is:

Zászlód alá, hazám, kérd, jöjjön magyar Márs,
Pusztító had ellen ki légyen veled társ,
Mert már honyod alatt alig maradt az Ars,
Félek rajta, hogy te öved ne légyen hárs.

Ha magyar kard pogány karddal összeveserdül,
Jól fordul az kocka, szerencsénk is perdül,
Bánatban bús elménk öröme felzendül,
Vitézségünk miatt pogány füle csendül.²⁹

Az *Áfium*-kiadás megjelenésének pontos helyét és idejét Esze Tamás tisztázta. Forgách Rákóczinak írt, 1705. március 24-én kelt leveléből ő emelte ki ezeket a sorokat: „Íme az mely opusról emlékeztem más levelemben, elkészülvén ezen edgy, kívántam Nagyságodnak udvarlanom azzal is. *Hogy oly illetlen fedélben involváltatott*, arrul Nagyságodat alázatosan követem, tudom, Nagyságod nem kívül, de belől fogja méltóztatni vizsgálni.”³⁰ Esze Tamás arra következtet, hogy „Forgách levelében kétségtelenül Kolozsvárott megjelent könyvről van szó,”³¹ mert a generális 1705. január 22-én indult Segesvárra, ahonnan március 24-én már az első kinyomtatott *Áfium*-példánnyal tiszteleg a fejedelemnek. Az *Áfium* tehát Kolozsvárott jelent meg 1705 márciusában. Esze arra is rámutat, hogy a nyomtatás Tótfalusi Kis Miklós műhelyének betűivel készült. A kiváló tipográfus ekkor már nem élt, utóda, Telegdi Pap Sámuel azonban az ő betűit és nyomdadájszeit használta. Haiman György részletezőbb

²⁷ A *Csinom Palkó*ról lásd *A kuruc küzdelmek költészete*. Kiad. VARGA Imre. Bp. 1977. 817.

²⁸ KLANICZAY Tibor: *I. m.* 691.

²⁹ Még 1663 őszére datálva lásd a *Magyar költészet Bocskaytól Rákócziig* című antológiában. Kiad. ESZE Tamás—KISS József—KLANICZAY Tibor. Bp. 1953. 126—127.

³⁰ Esze Tamás: *I. m.* 284

³¹ *Uo.* 284—285.

vizsgálódásai szerint „A könyvecske betűi kétséget kizáróan azonosíthatók Kis Miklós típusaival, de körzetdíszei is azonosak mesterünk nyomdai díszjeivel, sőt a címsora („SYMBOLUM”) is 24 pontos régi kolozsvári reneszánsz betű. Inicialéi... mint variánsok beleillenek Kis Miklós készletébe. A mű kolozsvári eredete — s ez esetben Telegdi Pap Sámuel nyomdájából való származása — kétségtelennek látszik.”³²

A nyomtatvány tipográfiai különösségéről, a sivár címlapról Esze azt mondja: a könyv „sietve készült, nem volt idő arra, hogy kiadója szép barokk ízlésű címlapot készíttessen hozzá, ezért jelent meg *oly illetlen fedélben*”.³³

Úgy vélem, Forgách *nem a címlapra* utal, amikor az „illetlen fedél” miatt mentegetődzik, hanem azt restelli, hogy nem volt érkezése díszesen *beköttetni* a fejedelemnek elküldött első példányt. A címlapot bizonyára az ő kérésére alakította éppen így a nyomda, s Forgách tábornagy nemigen törődhetett a „szép barokk ízlésű címlap” gondjával. Neki a minél gyorsabb megjelenés állt érdekében, s még a fejedelem tiszteletpéldányát is el merete küldeni bekötés nélkül; azonnal, lóhalálban, ahogy kézhez kapta.

Az *Áfium* erdélyi kibocsátásának sietős körülményeit nem lehet csupán Forgách Zrínyi-kultuszával és Rákóczi iránti tiszteletével magyarázni. Épp ez a kétségtelen sietség és a címlap rejtélyessége jelzi, hogy a gyors akció mögött aktuális politikai és katonai érdek húzódnak meg. A rejtélyességet úgy értem, hogy nemcsak barokk díszítés nincs a címlapon, de az a fontos impresszumadat sem szerepel rajta, hogy melyik városban, kinek a műhelyében nyomtatták ki.

Forgách Simonnak Erdélyben tehát sürgősen szüksége volt az *Áfium* nyomtatott példányaira, ugyanakkor — úgy tűnik — nem állott érdekében, hogy a könyvről kiderüljön az erdélyi, a kolozsvári kibocsátás ténye.

Mi lehet ennek az oka? De tegyük fel a fontosabb kérdést is: mért éppen „a török ellen való orvosságra” esett Forgách választása, amikor a kurucok „a német nemzet” ellen harcolnak; s mindezzel összefüggésben mit jelent a dedikáció ama kitétele: „ezen mi magyar nemzetünket a *pogány módra szokott hadakozástól* elszoktassa”?

R. Várkonyi Ágnes Rákóczi államának Thököly-képeit vizsgáló tanulmánya arra figyelmeztet, hogy a szabadságharc során milyen kényes politikai, katonai és diplomáciai feladatot jelentett Rákóczinak a Thököly kérdéssel való szembenézés. A „kuruc király” Nikomédiában ette a száműzetés kenyerét, de névlegesen Erdély fejedelme maradt, miközben Rákóczit is fejedelemmé választották; Thököly egykori kurucjai ott szolgáltak Rákóczi ezredeiben, s létezett egy erős Thököly-párt — lényegében török párt —, amely Rákóczinak különösen erdélyi hatalmát és berendezkedését hátráltatta. R. Várkonyi Ágnes meggyőzően emeli ki, hogy Thököly és a thökölysta erdélyi török párt aspirációit Rákóczi „célrőtő publicisztikával” is igyekezett leszerelni. „Ezeknek az eseményeknek a láncolatába illeszkedik az a tény, hogy Forgách 1705-ben kolozsvári impresszummal kiadja Zrínyi Miklós művét, *A török áfium ellen való orvosság* című röpiratot. A valószínűleg 1663-ban keletkezett mű 1705 nyarán nyílt kritikája Thököly politikájának. Török főség ellenében az önálló magyar államiség

³² HAIMAN György: *Tótfalusi Kis Miklós. A betűművész és a tipográfus élete műve betűinek és nyomtatványainak tükrében*. Bp. 1972. 129. A bibliográfiát összeállította SOLTÉSZ Zoltánné.

³³ ESZE Tamás: *I. m.* 285

megteremtésének szükségét hirdető gondolatai az erdélyi török párt érveit cáfolják.” Az *Áfium*nak 1705-ben tehát többek között az a jelentése, „hogy csak a Porta uralma alól felszabadult Erdély lehet korszerű hatalmi tényező”.³⁴ A „pogány módra szokott hadakozás” ugyancsak a törökre értendő; talán a török párti thökölyánusokra is vonatkozik.

Rákóczi 1704 legvégén küldte Erdélybe főparancsnoknak Forgách tábornagyot.³⁵ A három hónap múlva megjelent *Áfium*-kiadás ekképpen Forgách egyik első erdélyi akciója: publicisztikus támadás az erdélyi Thököly-párt hívei ellen. — Akik talán a zsidói csatában vágta vissza, mert R. Várkonyi Ágnes idézett tanulmánya szerint szerepük lehetett Forgách vereségében.

Térjünk vissza végezetül a címlap kérdéséhez. Már maga a két Zrínyi-symbolum: a „Nemo me impune lacessit” és a horatiusi „Dulce et decorum...”³⁶ címbe emelése, címként való szerepeltetése szokatlan. Épp ilyen beosztású kézirat feküdt Forgách előtt? A címlapon csak Zrínyi nagy nevét és általános erkölcsi maximáit akarta hangsúlyozni? — Mindez csak találgatás. A megjelenés helyét azonban minden nehézség nélkül feltüntethették volna. A csonka impresszum szándékosan hallgathat Kolozsvárról. Forgách alighanem így akarta hangsúlyozni, hogy *Áfium*-kiadása nemzeti érvényességű és nemcsak az erdélyi thökölyánusoknak szól. Zrínyi művét éppolyan tág hatósugarú „symbolum”-nak szánhatta, mint a címlap-szövegül választott Horatius-idézetet:

Dulce et decorum est pro patria mori.
Mors et fugacem persequitur virum.

Szép és magasztos halni ezért: haza!
Elér, akárhogy futsz is, a gyors halál.³⁷

* * *

Az 1705. évi *Áfium*-kiadás a hányatott sorsú kuruc tábornagy legdicsőségsőbb haditette.

³⁴ R. VÁRKONYI Ágnes: *I. m. (Kritika és emlékezet...)*

³⁵ Vö. TRÓCSÁNYI Zsolt: *II. Rákóczi Ferenc erdélyi kormányzata. = Rákóczi-tanulmányok.* Szerk. KÖPECSI Béla—HOPP Lajos—R. VÁRKONYI Ágnes. Bp. 1980. 114—115.

³⁶ Négyesy László a „Nemo me...” (Senki engem büntetlenül nem ingerel) eredetét nem tisztázza, a „Dulce et decorum”-hoz megjegyzi: „Horat. Carm. III. 2.” Idézett kéziratának *Proverbiámok, sentenciák az Áfiumban* című jegyzékében, 130a. Ferenczi Zoltán mutatott rá (*Zrínyi „Az török Áfium ellen való orvosság” című művének forrásai.* EPhK 1917. 329), hogy a „Nemo me impune lacessit” a Skót Andrásrend jelszava, s ez olvasható Zrínyi némelyik arcképmetszetén is. „A jelszónak erről az alakjáról Alciati *Emblemata cum commentariis* művében (1621), mely Zrínyi könyvtárában is megvolt, ezt olvassuk: »Franciscus Sfortia cum Ducatum Mediolanensem obtineret, canis sibi symbolum pingi finique curavit, una cum epigrammate, Nemo me quietum impune lacesset.» (LIX.1.) Kézénfekvő, hogy Zrínyi itt olvasta.” Ferenczi ugyanitt a Horatius-helyre és (a 336. lapon) a *Szózat*-párhuzamra is utal. Alciati adatára — Ferenczire való hivatkozás nélkül — BORZSÁK István is figyelmeztet: „*Adriai tengernek Syrenaia*”. It 1959. 481.

³⁷ Ilyés Gyula fordítása.

KOVÁCS, SÁNDOR IVÁN

L'édition de l'„Áfium” de Zrinyi par Simon Forgách

L'ouvrage en prose le plus connu de Miklós Zrinyi, écrit en 1663, intitulé *A török áfium ellen való orvosság* (Remède contre l'opium turc) ne pouvait être diffusé, durant quarante années, que sous forme de manuscrit; sa première édition n'a vu le jour qu'en 1705. Cet ouvrage est l'expression impérissable de l'histoire de la connaissance de soi-même et de la conscience nationales, égal à l'Hymne de Kölcsey ou à Szózat (Appel) de Vörösmarty.

La première édition, celle de 1705, a paru au milieu de la guerre d'indépendance de Rákóczi; l'éditeur, le général des kouroutzs Simon Forgách, a dédié l'ouvrage de Zrinyi à François II Rákóczi.

L'étude résume nos connaissances relatives au personnage de Forgách et ses relations avec Zrinyi, elle poursuit le sort du manuscrit et analyse l'édition de 1705 et ses circonstances. La présentation typographique laisse entrevoir l'idée politique et militaire actuelle de Forgách, selon laquelle la Transylvanie ne peut être un facteur politique important qu'après s'être délivrée du joug des Turcs. En omettant le nom de la ville Kolozsvár (lieu de la publication du livre), l'auteur voulait souligner l'importance générale, nationale de son livre, il destinait donc l'ouvrage de Zrinyi à passer pour un symbole.